

جایگاه اماره مجرمیت در حقوق کیفری ایران و اسناد بین المللی*

عباسعلی اکبری^۱

دکتر محمود مالمیر^۲

چکیده:

اصل برائت به عنوان یکی از شاخص ترین اصول حقوق کیفری، مورد تأکید اسلام و اسناد بین المللی و قوانین داخلی همه کشورها از جمله جمهوری اسلامی ایران هست. لکن بنا بر مصالحی، استثنائاتی بر این اصل وارد شده است. عدول از اصل برائت که تحت عنوان "اماره مجرمیت" شناخته می شود، در اسناد بین المللی در خصوص برخی جنایات جنگی و جرائم سازمان یافته و قاچاق مواد مخدر و پول شویی پذیرفته شده است. در قانون مجازات اسلامی و قوانین متفرقه دیگر مواردی از جمله: لوث در جنایت، مسئولیت ناشی از فراخواندن شبانه و مشکوک دیگری از محل اقامتش، عضویت در دسته یا جمعیتی که هدف آن بر هم زدن امنیت کشور است وجود دارد که در آنها برخلاف اصل برائت، متهم باید جهت اثبات بی گناهی خود اقامه دلیل نماید. لکن باید توجه داشت که جهت رعایت عدالت و انصاف، معکوس نمودن بار اثبات دلیل باید به عنوان امری استثنایی به موارد مصرح در قانون محدود گردد و امکان اثبات خلاف آن نیز وجود داشته باشد.

واژگان کلیدی: اصل برائت، اماره مجرمیت، اسناد بین المللی، حقوق کیفری ایران.

* تاریخ دریافت ۹۴/۷/۱ ، تاریخ پذیرش ۹۵/۶/۱۱

۱ - دانشجوی دکتری رشته حقوق کیفری و جرم شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد اصفهان(خوراسگان)، اصفهان، ایران.

a.ali_akbari@yahoo.com

۲ - دانشیار دانشگاه آزاد اصفهان(خوراسگان) و (نویسنده مسول). dr.malmir1@gmail.com

مقدمه

قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران در اصل سی و هفتم^۳ به‌طور صریح اصل برائت را متذکر شده است. به‌موجب اصل برائت هیچ‌کس مجرم نیست مگر این‌که جرم وی ماورای هرگونه شک و شبهه معقول اثبات شود؛ اما به‌رغم اعمال اصل برائت در امور کیفری و حاکم بودن آن بر دیگر اصول و قواعد حقوق جزا، در موارد خاصی از اجرای این اصل عدول می‌شود. مبنای عدول از اصل برائت در بسیاری موارد، همان مبنایی است که حاکمیت اصل برائت در امور کیفری را توجیه می‌کند. به‌عبارت‌دیگر همان‌گونه که عدالت حقوقی اقتضا می‌کند در صورت عدم وجود دلیل، اصل بر برائت و بی‌گناهی متهم باشد؛ در موارد خاصی که وجود قراینی، ظن ارتکاب جرم توسط متهم را تقویت می‌کند، اقتضای عدالت حقوقی و مصالح عمومی، تقدم اماره مجرمیت بر اصل برائت است و در این موارد متهم باید جهت اثبات بی‌گناهی خود، اقامه دلیل نماید.

بنا براین، تحقیق در مورد گستره تحدید یا عدول از اصل برائت (اماره مجرمیت) در حقوق کیفری ایران و اسناد بین‌المللی ضروری می‌نماید در این تحقیق بر آنیم تا ضمن تبیین مفاهیم اصل برائت و اماره مجرمیت، جایگاه و مصادیق اماره مجرمیت را به تفکیک در حقوق داخلی و اسناد مهم بین‌المللی روشن کنیم.

۱- مفهوم و جایگاه اصل برائت

با توجه به اهمیت اصل برائت و تأثیر آن در تحقق عدالت و تحکیم ارزش‌های انسانی در قرآن مجید آیات متعددی به‌صورت صریح و ضمنی به این موضوع پرداخته است که از آن جمله می‌توان به آیه ۱۵ سوره اسراء^۴ آیه ۷ سوره طلاق^۵ و آیه ۱۱۵ سوره توبه^۶ اشاره کرد. (محقق داماد، ۱۳۸۷، ص ۶۹) و همچنین سوره‌های نساء (آیه ۱۱۲)^۷ و نور (آیه ۴)^۸ نیز بر اهمیت و جایگاه اصل برائت دلالت دارند.

۳. «اصل، برائت است و هیچ‌کس از نظر قانون مجرم شناخته نمی‌شود مگر این‌که جرم او در دادگاه صالح ثابت گردد».

۴. «مَنْ اهْتَدَى فَإِنَّمَا يَهْتَدِي لِنَفْسِهِ وَمَنْ ضَلَّ فَإِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّىٰ تَبْعَثَ رَسُولًا».

۵. «لِيُنْفِقَ ذُو سَعَةٍ مِّنْ سَعَتِهِ وَمَنْ قَدِرَ عَلَيْهِ رِزْقُهُ فَلْيُنْفِقْ مِمَّا آتَاهُ اللَّهُ لَا يَكْلَفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا مَا آتَاهَا سَيَجْعَلُ اللَّهُ بَعْدَ عَشْرٍ يُشْرًا».

۶. «وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِلَّ قَوْمًا بَعْدَ إِذْ هَدَاهُمْ حَتَّىٰ يُبَيِّنَ لَهُمْ مَا يَتَّقُونَ إِنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ».

۷. «وَمَنْ يَكْسِبْ خَطِيئَةً أَوْ إِثْمًا ثُمَّ يَرْمِ بِهِ بَرِيئًا فَقَدِ احْتَمَلَ بُهْتَانًا وَإِثْمًا مُّبِينًا».

۸. «وَالَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ فَاجْلِدُوهُمْ ثَمَانِينَ جَلْدَةً وَلَا تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهَادَةً أَبَدًا وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ».

اصل اول از اصول عملیه اصل براءت است. در توضیح این اصل چنین گفته می‌شود هرگاه در مورد تکلیف واقعی از جهت حرمت و یا وجوب شک و تردید شود اعم از این که شبهه موضوعیه یا شبهه حکمیه مورد شک باشد و دلیل معتبری هم بر حکم مورد شک پیدا نشود، اصل آن است که مکلف محکوم به براءت است. این را اصل براءت گویند. (محمدی، ۱۳۷۹، ص ۲۳۳) مستند عقلی اصل براءت، قاعده مشهور عقلی «قیح عقاب بلا بیان» می باشد. مفاد قاعده این است که مادام که عملی توسط شرع نهی نگردیده و آن نهی به مکلف ابلاغ نشده، چنان چه شخص مرتکب گردد مجازات او عقلاً قبیح و زشت است. (محقق داماد، ۱۳۸۰) در واقع اصل مزبور بیانگر این قاعده کلی هست که هیچ فردی نباید محکوم به ارتکاب جرمی شود مگر این که مقام تعقیب اتهامش را ماورای یک شک و تردید معقول به اثبات برساند.^۹ در تعبیر دیگری، اصل براءت یک اصل قانونی است که شخص را نسبت به جرمی که متهم به ارتکاب آن هست، بی‌گناه قلمداد می کند و مقام تعقیب را ملزم می کند که اتهام متهم را ماورای شک و تردید معقول اثبات نماید.^{۱۰} در مورد بزهکاران حرفه‌ای و مرتکبان تکرار جرم نیز نمی توان به استناد بزه‌هایی که قبلاً مرتکب شده‌اند، اصل براءت را نادیده گرفت. در نتیجه وجود سوابق کیفری، مقام تعقیب یا شاکی خصوصی را از ارائه دلیل کافی در مورد اتهام جدید بی‌نیاز نمی‌کند. (آشوری، ۱۳۷۶، ص ۱۴۰ و ۱۴۱)

اصل براءت به‌عنوان یکی از معیارهای اعمال عدالت کیفری، در اسناد بین‌المللی و قوانین داخلی و به‌ویژه در قوانین اساسی کشورها مقرر گردیده است. اصل براءت به‌عنوان یکی از مهم‌ترین حقوق مدنی و اجتماعی در اعلامیه جهانی حقوق بشر نیز تصریح شده است. بند اول ماده ۱۱ این اعلامیه مقرر می‌نماید: «هر کس که به بزهکاری متهم شده باشد بی‌گناه محسوب خواهد شد تا وقتی که در جریان یک دعوی عمومی که در آن کلیه تضمین‌های لازم برای دفاع او تأمین شده باشد، تقصیر او قانوناً محرز گردد.» در بند ۲ ماده ۱۴ میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی نیز تصریح شده است: «هر کس به ارتکاب جرمی متهم شده باشد حق دارد بی‌گناه فرض شود تا این که مقصر بودن او بر طبق قانون محرز بشود.» هم‌چنین در بند پنجم

9. Campell Black. Henry. M. A. Op.Cit. p 1186

10. James A. Gondles, Jr. Dictionary Of Criminal Justice Terms. U. S. A. Graphic communication. 1998. P 90

ماده ۱۹ اعلامیه اسلامی حقوق بشر آمده است: «متهم، بی‌گناه است تا این‌که محکومیتش از راه محاکمه عادلانه‌ای که همه تضمین‌ها برای دفاع از او فراهم باشد ثابت گردد.»
همین‌طور در ماده ۶۶ اساسنامه دیوان بین‌المللی دادگستری پیش‌بینی شده است: «۱- اصل بر بی‌گناهی اشخاص است، مگر آن‌که بر طبق حقوق قابل اجرا (قانون حاکم) خلاف آن در دیوان ثابت شود. ۲- اثبات مجرمیت شخص بر عهده دادستان است...».

اصل برائت به‌عنوان یکی از مهم‌ترین اصول حقوقی در قانون اساسی و قوانین داخلی کشورمان مقرر گردیده است و از این جهت واجد یک مبنای بنیادین در علم حقوق هست. اصل ۳۷ قانون اساسی^{۱۱}، بند ۲ ماده واحده قانون احترام به آزادی‌های مشروع و حفظ حقوق شهروندی^{۱۲} ۱۳۸۳ و ماده ۴ قانون آئین دادرسی کیفری^{۱۳} مصوب ۱۳۹۲ بر این اصل مهم تصریح دارند.

۲- مفهوم، مبنا و جایگاه اماره مجرمیت

اماره در لغت به معنی علامت، نشان و نشانه است و جمع آن امارات است. (دهخدا، ۱۳۷۲، ص ۲۸۲۶؛ معین، ۱۳۸۰، ص ۳۴۶) و در اصطلاح حقوقی، به‌موجب ماده ۱۳۲۱ قانون مدنی، اماره عبارت است از اوضاع و احوالی که به‌حکم قانون یا در نظر قاضی دلیل بر امری شناخته می‌شود.

امارات مجرمیت بر اساس وجود عوامل خارجی و قرائن و نشانه‌های عینی، مجرمیت شخص متهم را مفروض می‌انگارند و به همین علت از آنها تحت عنوان امارات مجرمیت یا فروض مجرمیت نام می‌برند. سازوکار عمومی این امارات بر مبنای فرض وجود یکی از عناصر سازنده جرم استوار است. به‌این‌ترتیب، دادستان حسب مورد از اثبات عنصر مادی یا عنصر معنوی معاف است؛ اما از آنجاکه در ارتباط با این امارات، خطر نادیده گرفتن اصل برائت وجود دارد، بسیاری از دستگاه‌های حقوقی تلاش کرده‌اند با ایجاد محدودیت‌هایی در توسل به امارات

^{۱۱} «اصل برائت است و هیچ‌کس از نظر قانون مجرم شناخته نمی‌شود مگر این‌که جرم او در دادگاه صالح ثابت شود.»

^{۱۲} «محکومیت‌ها باید بر طبق ترتیبات قانونی و منحصر به مباشر، شریک و معاون جرم باشد و تا جرم در دادگاه صالح اثبات نشود و رأی مستدل و مستند به مواد قانونی و یا منابع فقهی معتبر (در صورت نبودن قانون) قطعی نگردیده اصل بر برائت متهم بوده و هر کس حق دارد در پناه قانون از امنیت لازم برخوردار باشد.»

^{۱۳} «اصل، برائت است. هرگونه اقدام محدودکننده، سلب آزادی و ورود به حریم خصوصی اشخاص جز به‌حکم قانون و با رعایت مقررات و تحت نظارت مقام قضایی مجاز نیست و در هر صورت این اقدامات نباید به‌گونه‌ای اعمال شود که به کرامت و حیثیت اشخاص آسیب وارد کند.»

مجرمیت، این خطر را به حداقل برسانند. (تدین، ۱۳۸۸، ص ۸۱ و ۸۳) البته باید متهم بتواند با ارائه ادله قوی‌تر، اماره مجرمیتی را که علیه او قابل استناد است، بی‌اثر کند و براءت خود را ثابت نماید.

امارات مجرمیت را می‌توان به دودسته اماره قانونی (حکمی) و اماره قضایی (شکلی) تقسیم کرد. در یک تعریف ساده، امارات قانونی یا حکمی اماراتی هستند که قانون آنها را دلیل بر امری قرار داده باشد؛ به عبارت دیگر، دلالت وجود امر یا مجموعه‌ای از امور (اوضاع و احوال) بر وجود امر دیگر (عنصر مادی یا معنوی) اگر به حکم قانون باشد، اماره حکمی یا قانونی خوانده می‌شود. برخلاف امارات قانونی، امارات قضایی یا شکلی را قانون تأسیس نکرده است بلکه به صلاحدید دادرس واگذار شده‌اند.

«در فقه اسلام که از امارات قضایی به «ظاهر حال» تعبیر می‌شود، با توجه به این‌که از ظنون غیرمعتبر هستند، بر اصل براءت مقدم نخواهند بود مگر آن‌که این امارات یقین‌آور و یا دست‌کم اطمینان‌بخش باشند.» (محقق داماد، ۱۳۷۸، ص ۱۸۶) بنابراین در صورت وجود اماره مجرمیت موجب اطمینان و ظن نزدیک به یقین، می‌توان بر اساس اصول حقوقی در تعارض میان این اماره و اصل براءت، اماره را مقدم داشت. از نظر مبنایی، علت تقدم اماره مجرمیت بر اصل براءت، ناکارآمدی قاعده استصحاب در صورت وجود اماره مجرمیت است؛ زیرا اصل براءت کیفری در مواردی که شخص مظنون به ارتکاب جرمی است، مبتنی بر استصحاب عدم ارتکاب جرم و براءت سابق است؛ اما با وجود ظن بسیار قوی یا اطمینان قاضی، دیگر استصحاب از جایگاهی برخوردار نبوده و این اماره که در حکم دلیل است، بر اصل براءت ناشی از استصحاب مقدم خواهد بود.

با وجود اعمال اصل براءت در امور کیفری و حاکم بودن آن بر دیگر اصول و قواعد حقوق جزا، در موارد خاصی از اعمال این اصل عدول می‌شود. در چنین مواردی وظیفه ارائه دلیل و اثبات، جابه‌جاشده و بر عهده متهم قرار می‌گیرد. مبنای عدول از اصل براءت در بسیاری از موارد، همان مبنایی است که حاکمیت اصل براءت در امور کیفری را توجیه می‌کند. به عبارت دیگر همان‌گونه که عدالت حقوقی اقتضاء می‌کند در صورت عدم وجود دلیل، براءت و بی‌گناهی متهم مورد حکم قرار گیرد؛ در موارد خاصی نیز که وجود قراینی، ظن ارتکاب جرم توسط متهم را تقویت می‌کند، اقتضای عدالت حقوقی و مصالح و منافع عمومی، تقدم اماره

مجرمیت بر اصل برائت است. امروزه با قدرتمند شدن مجرمین در برابر دولت‌ها، مصالح عالی کشورها اقتضا می‌نماید قلمرو اصل برائت در جرائم مهم، محدود شود و اماره مجرمیت بر اصل برائت مقدم گردد. جرم پول‌شویی^{۱۴} از جمله موارد عدول نسبی از اصل برائت در اسناد بین‌المللی و قوانین داخلی برخی کشورهاست. اسناد بین‌المللی مرتبط با این جرم به لحاظ مشکل بودن اثبات جرم از سوی مقام تعقیب و همچنین آثار سوء جرم برای جامعه، توصیه به عدول از اصل برائت نموده است. در بند ۵ ماده ۵ کنوانسیون مبارزه با مواد مخدر ۱۹۸۸ (وین) و بند ۷ ماده ۱۲ کنوانسیون مبارزه با جرائم سازمان‌یافته (پالرمو-۲۰۰۰)، اماره مجرمیت در جرم پول‌شویی به صراحت پذیرفته شده و بار اثبات دلیل بر عهده متهم است.

وارونگی در بار اثبات دلیل، در بزه‌هایی مطرح می‌شود که خطرناک و زیان‌بارند و در همان حال، پیگرد متهمان دشوار است. با وجود فرمانروایی اصل برائت در اثبات اقدام‌های تروریستی و پول‌شویی، این اصل به‌طور کامل اجرا نمی‌شود. اگر بخشی از بار اثبات بر عهده متهم قرار گیرد، فرض می‌شود که وی رفتار مجرمانه را انجام داده و با پیش آمدن برخی گمان‌ها باید برای اثبات بی‌گناهی خود بکوشد. (عالی پور، ۱۳۸۸، ص ۲۲) در بسیاری موارد، تقدم اماره مجرمیت بر اصل برائت در راستای حفظ امنیت جامعه توجیه می‌شود. امنیت‌گرایی موضوعی است که به‌واسطه پدیده‌های جدید مجرمانه نظیر جرائم سازمان‌یافته مانند پول‌شویی و جرائم قاچاق مواد مخدر یا جرائم فراملی در حقوق جزا راه پیدا کرده است و به‌تدریج برای مقابله با این نوع جرائم ویژه، کنوانسیون‌ها و قوانین خاصی وضع شده است که موجبات محو شدن برخی اصول مسلم پذیرفته‌شده در حقوق جزای کلاسیک را فراهم آورده است و موجب تضییع بخشی از مفاهیم حقوق بشری شده است؛ که تقدم اماره مجرمیت بر اصل برائت، یکی از این موارد می‌باشد. (جوانمرد، ۱۳۹۳)

عدول از اصل برائت که باید یک امر استثنائی تلقی شود، فقط در مواردی قابل توجیه هست که تحقق عدالت و مصالح عالی جامعه چنین امری را اقتضا نماید. در بررسی مزاحم حادث بین حقوق جامعه و حقوق افراد درگیر در دادرسی کیفری، به‌ویژه متهم و مظنون و چگونگی برقراری توازن لازم فی‌مابین آن‌ها باید گفت که حق بی‌گناهی از جمله حقوق بنیادین انسان‌هاست؛ اما در مواردی بسیار استثنایی اجرای این حقوق به نحو مطلق، با حقوق جامعه که

1. money laundering

به طور عام عنوان «مصلح یا منافع عمومی» بر آن اطلاق می شود، متعارض می گردد که در نهایت لازم می آید محدودیت هایی را بر اعمال این حقوق مورد پذیرش قرارداد و آنها را تعدیل کرد (خاکزاد، ۱۳۸۹، ص ۲۰). عدول از اصل برائت عمدتاً در مواردی مطرح می شود که ارتکاب جرم موجب صدمه شدیدی به جامعه شده و یا تهدیدی جدی علیه آن تلقی گردد و اثبات جرم از سوی دادستان و مقام تعقیب به سبب پیچیدگی های خاص جرم ارتكابی، امکان پذیر نباشد که با توجه به اوضاع و احوال خاص و در جهت ایجاد توازن بین اصحاب دعوی و اصطلاحاً تساوی سلاح ها انجام می شود. موارد عدول از اصل برائت اکثراً در خصوص جرائم سازمان یافته^{۱۵} و جرائم علیه امنیت و ثروت های مشکوک هست.

در هر حال عدول از اصل برائت امری استثنائی است و به منظور حفظ حقوق خصوصی افراد و آزادی های آنها و حاکمیت عدالت باید اصل برائت به عنوان اصلی فراگیر و عام در تمام مراحل دادرسی کیفری حاکم باشد مگر در موارد خاص و استثنائی که مصالح عالیّه خلاف آن را اقتضا نماید. (شمس ناتری، ۱۳۸۱، ص ۸۵)

۳- اماره مجرمیت در اسناد بین المللی

۳-۱- اساسنامه دادگاه نظامی بین المللی نورنبرگ (۱۹۴۵)

متن اساسنامه دادگاه نورنبرگ مشتمل بر مواردی است که به موجب آنها فرض برائت به طور جدی مخدوش شده است. در مورد جنایت علیه صلح و جنایت جنگی برای اولین بار اساسنامه دادگاه نورنبرگ و توکیو این اعمال را جرم شناخت و برای آنها ضمانت اجرا تعیین نمود. نویسندگان منشور بر این اعتقاد بودند که متهمان حق ندارند در مورد جنایات ضد صلح و جنایات ضد انسانی به قاعده قانونی بودن جرم استناد نموده و مدعی شوند که حتی اگر هم چنین جرمی در حقوق بین الملل وجود داشته باشد، ولی مجازاتی برای آن پیش بینی نشده است.

۱۵. «جرم سازمان یافته عبارت از فعالیت های غیر قانونی و هماهنگ گروهی منسجم از اشخاص است که با تباری باهم و برای تحصیل منافع مادی و قدرت، به ارتکاب مستمر مجرمانه شدید می پردازند و برای رسیدن به هدف از هر نوع ابزار مجرمانه نیز استفاده می کنند.» (شمس ناتری، ۱۳۸۰، ص ۱۳ - ۲۵)

«مصادیق جرایم سازمان یافته از کشوری به کشور دیگر بر اساس اوضاع و احوال و شرایط اقتصادی، اجتماعی و سیاسی مخصوص آن کشور متفاوت است و در هر کشوری جرم خاصی بیش از جرایم دیگر به عنوان جرم سازمان یافته مطرح می گردد.» (شمس، ۱۳۸۳، ص ۱۲۲)

علاوه بر این، اساسنامه مواردی را پیش‌بینی نموده است که به موجب آنها تکلیف دادستان به اثبات رکن مادی جرم نیز مرتفع گردیده است. از جمله این که به موجب اساسنامه، رهبری یا شرکت فرد در تهیه یا اجرای یک طرح به منظور ارتکاب یکی از جنایات فوق کافی است برای این که مسئولیت کیفری وی نسبت به تمام جنایات ارتكابی ثابت باشد.^{۱۶} هم‌چنین مطابق مقررات اساسنامه، دادگاه می‌تواند به صرف مقصر دانستن یک شخص، سازمانی که فرد در آن عضویت دارد را به عنوان یک سازمان جنایتکار معرفی نماید و این رای دادگاه یک فرض مجرمیت غیرقابل انکار را مطرح خواهد نمود. به این معنا که نه تنها به سایر اعضای سازمان اجازه داده نمی‌شود که برای تبرئه خود دلیل اقامه نمایند بلکه حتی نمی‌توانند برای اثبات جنایتکار نبودن سازمان به ارائه دلیل بپردازند.

در مجموع نویسندگان قرارداد لندن و اساسنامه دادگاه نورنبرگ به لحاظ تأثیرپذیری از شرایط به وجود آمده در زمان تدوین آن، هدف عمده خود را در اعمال مجازات بر جنایتکاران و مرتکبین اعمال غیرانسانی در زمان جنگ متمرکز نموده و از آنجا که فرض برائت را مانعی بر سر راه تحقق مقصود خود تصور می‌کردند، در موارد عدیده از آن عدول نمودند.^{۱۷}

۲-۳- کنوانسیون سازمان ملل متحد برای مبارزه با قاچاق مواد مخدر و داروهای روان‌گردان (۱۹۸۸)

این کنوانسیون علاوه بر پیش‌بینی ضمانت اجرا، مقرراتی را وضع نموده که تحمیل ضمانت اجرا را ساده‌تر و آسان‌تر می‌نماید. که به موجب آن در صورت آمیخته شدن عواید حاصل از ارتکاب جرم با اموال مکتسبه از منابع مشروع، همه آنها در معرض ضبط قرار خواهند گرفت و به دولت‌ها این اجازه را داده است که در رابطه با منشاء قانونی عواید یا سایر اموال ادعایی در معرض ضبط، بار اثبات دلیل را معکوس نمایند.

لذا قسمت دوم بند ۶ ماده ۵ کنوانسیون مقرر می‌نماید: «چنان چه عواید حاصله با اموال مکتسبه از منابع مشروع آمیخته گردیده باشد اموال مزبور بدون هیچ‌گونه خدشه‌ای به اختیارات

۱۶. ماده ۶ اساسنامه چنین مقرر می‌دارد: «رهبران، سازمان دهندگان، محرکین یا شرکای جرم که در تهیه یا اجرای یکی از طرح‌های دسته جمعی یا یکی از توطئه‌هایی که به منظور ارتکاب یکی از جنایات مذکور در فوق تهیه شده دست داشته‌اند، مسؤول تمام عملیاتی هستند که توسط کلیه مجریان طرح انجام شده است.»

۱۷. برای مطالعه بیشتر ر.ک. به: فیوضی، رضا، دادگاه نورنبرگ پس از چهل سال، مجله حقوقی دفتر خدمات حقوقی بین‌الملل، شماره ۹، پاییز و زمستان ۱۳۶۷.

مربوط به توقیف و یا انسداد، به میزان ارزش تقویم شده عواید درهم آمیخته در معرض ضبط خواهد بود...» سپس بند ۷ ماده مزبور چنین مقرر می‌دارد: «هر یک از اعضاء می‌تواند ترتیبیاتی فراهم نماید که بار اثبات دلیل در رابطه با منشا قانونی عواید و یا سایر اموال ادعایی در معرض ضبط، به میزانی که چنین اقداماتی با اصول حقوق داخلی و طبع تشریفات قضایی و غیره آن در انطباق هست معکوس گردد.»

به این ترتیب مقام تعقیب تکلیفی به ارائه دلیل مبنی بر تحصیل اموال مشکوک از منابع نامشروع یا علم متهم بر چنین امری ندارد و متهم خود باید مشروعیت طرق تحصیل آنها و یا فقدان علم و اطلاع خود را نسبت به منشاء نامشروع و غیرقانونی آنها اثبات نماید و در صورت عجز از ارائه دلیل تمام اموال مزبور ضبط خواهد شد.^{۱۸}

۳-۳- قطعنامه سازمان پلیس جنایی (۱۹۹۷)

مجمع عمومی اینترپل در اجلاس شصت و ششم خود که در دهلی‌نو برگزار شد ۳ قطعنامه در زمینه مبارزه با پول‌شویی صادر کرد که در بند ۴ قطعنامه شماره ۲ به کشورهای عضو توصیه شده است که در صورت عدم مغایرت با اصول اساسی حقوق داخلی خود، در خصوص عواید حاصل از جرم پول‌شویی و مصادره این عواید، معکوس نمودن بار اثبات دلیل را مورد پذیرش قرار دهند و قوانین لازم را تصویب نمایند. بنابراین مشاهده می‌شود که در این قطعنامه در خصوص مصادره عواید ناشی از جرم پول‌شویی، عدول از اصل برائت و تقدم اماره مجرمیت صراحتاً مورد تأکید قرار گرفته است.

۳-۴- کنگره بین‌المللی حقوق جزا (۱۹۹۹)

در شانزدهمین کنگره بین‌المللی حقوق جزا در خصوص جرائم سازمان یافته توصیه شده است که اگر دادگاه نتوانست اثبات کند که موسسه‌ای مرتکب عملیات مجرمانه گردیده است می‌تواند اموال مربوط به فعالیت‌های آن موسسه را مصادره کند مگر این‌که صاحب آن اثبات کند که آنها را از طریق قانونی به دست آورده است؛ بنابراین در اینجا نیز در مورد مصادره اموال مؤسساتی که در جرائم سازمان یافته فعالیت دارند، بار اثبات دلیل معکوس می‌شود و اماره مجرمیت حاکم می‌گردد و تمامی اموال موسسه مصادره می‌گردد مگر این‌که صاحب موسسه

۱۸. برای مطالعه بیشتر ر.ک. به: پی، ویلیامز و سی، فلورز، سازمانهای مجرمانه فراملی و قاچاق مواد مخدر، ترجمه منصور رحمدل و آدام، س، بولوکوس و گراهام فارل، جرم سازمان یافته و قاچاق مواد مخدر: تلاشهای سازمان ملل، ترجمه مهرداد رایجیان اصلی، مجموعه مقالات برگزیده همایش بین المللی علمی کاربردی جنبه های مختلف سیاست جنایی در قبال مواد مخدر، جلد سوم، چاپ اول، تهران، روزنامه رسمی کشور، ۱۳۷۹.

بتواند خلاف آن را اثبات نماید و ادله معتبر قانونی در جهت اثبات مشروعیت طریق کسب آن اموال ارائه نماید.

۳-۵- کنوانسیون مبارزه با جرم سازمان یافته فراملی (پالرمو^{۱۹}-۲۰۰۰)

بدون تردید مؤثرترین راه مبارزه با جرم سازمان یافته فراملی این است که مرتکبین این گونه جرائم از منافع و درآمدهای حاصل از ارتکاب جرم محروم بمانند (بیسونی؛ ادوارد وتر، ۱۳۸۰، ص ۱۱۷)، کنوانسیون مبارزه با جرم سازمان یافته فراملی این نکته را با عدول از اصل برائت در مواردی که شخص، متهم به تطهیر پول یا تحصیل درآمدهای ناشی از ارتکاب جرم است مورد توجه قرار داده است. به این معنا که کنوانسیون فوق الذکر به منظور پیشگیری از جرم مزبور و کنترل مظاهر آن، نه تنها با درآمدهای قطعی ناشی از ارتکاب جرائم سازمان یافته مبارزه می نماید، بلکه در مواردی که به نظر می رسد این جرائم متضمن درآمدهای مظنون می باشند نیز با تقدم اماره مجرمیت بر اصل برائت، این نوع درآمدها را تحت کنترل قرار می دهد (شمس ناتری، ۱۳۸۱، ص ۸۱).

بند ۴ ماده ۱۲ این کنوانسیون مقرر می نماید: «اگر درآمدهای جرم با اموال به دست آمده از منابع مشروع به هم آمیخته شوند، چنین اموالی باید بدون صدمه زدن به نظام مرتبط با بلوکه و توقیف کردن تا میزان ارزش تقویم شده درآمدهای درهم آمیخته، در معرض مصادره قرار گیرند.» بند ۷ ماده ۱۲ چنین مقرر نموده است: «دولت های عضو می توانند امکان ملزم کردن مجرم به ادای توضیح درباره اصلت و مشروعیت درآمدهای مورد اتهام و دیگر اموال مشکوک و در معرض مصادره را تا حدی که این مقررات با اصول حقوق داخلی آنان و ماهیت رسیدگی قضایی موافق باشد، مورد توجه قرار دهند.»

بنابراین به سبب اهمیت قاعده تقدم اماره مجرمیت بر اصل برائت و تأثیر آن بر کاهش درآمدهای مشکوک، انجمن بین المللی حقوق جزا در قطعنامه شانزدهمین کنگره بین المللی حقوق جزا، پیرامون «سیستم کیفری در مقابل چالش جرم سازمان یافته» نیز پیشنهاد داده است که اگر دادگاه توانست اثبات کند که موسسه ای مرتکب عملیات مجرمانه گردیده، می تواند اموال مربوط به فعالیت های آن موسسه را مصادره نماید. مگر این که صاحب آن اثبات کند که آنها را

۱۹. برای آشنایی بیشتر با مفهوم جرم سازمان یافته ر.ک. به: علی حسین نجفی ابرند آبادی و دیگران، جرم سازمان یافته در جرم شناسی و حقوق جزا، فصلنامه علمی و پژوهشی دانشگاه تربیت مدرس، دوره ۴، شماره ۴، زمستان ۱۳۷۹.

از طرق قانونی به دست آورده است (شمس ناتری، ۱۳۸۲، ص ۱۲۵). به این ترتیب در این موارد عدول از اصل براءت و قرار دادن بار اثبات مشروعیت طرق تحصیل اموال مشکوک بر عهده متهم و در صورت عجز و ناتوانی وی از اثبات اصالت منشاء تحصیل آنها، مصادره و توقیف این اموال، به صدمات مهمی بر کل شبکه جنایتکار و تضعیف و تحدید فعالیت‌های آنها منجر خواهد شد.

۶-۳- کنوانسیون سازمان ملل متحد در مورد مبارزه با فساد (مردا-۲۰۰۳)

در بند ۸ ماده ۳۱ این کنوانسیون از دولت‌های متعاقد درخواست شده است که تا حدودی که با اصول حقوق داخلی و آیین دادرسی کیفری و اصول دادرسی مغایرت ندارد، مرتکبین جرم فساد مالی را ملزم به اثبات منشاء قانونی عواید حاصل از جرم نمایند. بدین ترتیب در این کنوانسیون نیز به امکان تقدم اماره مجرمیت بر اصل براءت تصریح شده است. جرم پول‌شویی از جمله موارد عدول نسبی از اصل براءت در اسناد بین‌المللی است. پول‌شویی از جمله جرائمی است که قانون‌گذار به لحاظ مشکل بودن اثبات جرم از سوی مقام تعقیب و هم‌چنین آثار سوء جرم برای جامعه اماره مجرمیت را بر آن حاکم کرده است. در بند ۵ ماده ۵ کنوانسیون وین و بند ۷ ماده ۱۲ کنوانسیون پالمو، اماره مجرمیت در جرم پول‌شویی به صراحت پذیرفته شده و بار اثبات دلیل بر عهده متهم است.

۷-۳- معاهدات جوامع اروپایی

عهدنامه جامعه اروپایی زغال‌سنگ و فولاد مصوب ۱۸ آوریل ۱۹۵۱ در جهت تحقق اهداف مورد نظر کشورهای عضو، جرائمی را همراه با ضمانت اجرای کیفری مقرر نموده بدون این‌که نسبت به رکن معنوی جرائم تصریح داشته باشد. به عبارت دیگر در اثبات تخلف، صرف اثبات رکن مادی جرم اعم از فعل یا ترک فعل صرف نظر از احراز سوء نیت و قصد جزایی کافی خواهد بود.

عهدنامه مربوط به کشتیرانی روی رودخانه «رن» و عهدنامه مربوط به کشتیرانی روی رودخانه «موزل» اولی در ۱۷ اکتبر ۱۹۶۸ بین کشورهای بلژیک، آلمان، فرانسه، هلند و سوئیس امضاء شد و دومی در ۲۷ اکتبر ۱۹۵۶ بین کشورهای آلمان، فرانسه و لوگزامبورگ منعقد گردید. در مقررات مزبور، کمیسیون برخی اعمال را جرم تلقی و برای آنها جریمه تعیین نموده است. از جمله: ریختن مواد نفتی در مسیر رودخانه، آلوده کردن آب بندر به مواد پاک‌کننده روغنی.

هم‌چنین جرائم مربوط به مقررات راهنمایی و رانندگی رودخانه‌ای از قبیل سرعت، سبقت، عبور از تقاطع و غیره (مهدوی ثابت، ۱۳۸۱) در واقع در تحقق جرائم فوق صرف اثبات وقوع فعل، بدون این‌که نیازی به احراز سوءنیت باشد، برای متخلف شناختن دولت مربوطه و تحمیل ضمانت اجرای کیفری جریمه کافی خواهد بود.

به این ترتیب معاهدات نامبرده برخلاف فرض برائت که به موجب آن مقام تعقیب باید عناصر متشکله تخلف را اثبات نماید، نهادهای ناظر بر اجرای معاهدات مزبور را از اثبات رکن معنوی معاف نموده است به گونه‌ای که کافی است که نهادهای فوق‌الذکر وقوع تخلف را ثابت نمایند تا متعاقب آن مسئولیت کیفری دولت متخلف تحقق پیدا کند.

در بند ۱ ماده ۶ کنوانسیون ۱۹۹۰ شورای اروپا در مورد تطهیر، تفتیش، توصیف و مصادره عواید جرم، کشورهای طرف قرارداد ملزم به جرم‌انگاری پول‌شویی شده‌اند و مطابق بند ۳ این ماده هر یک از کشورهای عضو اقدامات مقتضی برای جرم‌انگاری تمام یا بعضی از جرائم مذکور در بند ۱ این ماده را انجام خواهند داد: الف- جایی که مجرم می‌بایست فرض می‌کرد که مال عواید ناشی از جرم است. «در این کنوانسیون در مورد جرم پول‌شویی همواره اثبات کلیه ارکان متشکله جرم توسط مقام تعقیب لازم نمی‌باشد و کنوانسیون موردنظر تحت شرایط و موارد خاص امکان جابه‌جایی بار دلیل را ملحوظ نظر قرار می‌دهد.» (موحدی، ۱۳۹۳، ص ۲۰۹)

اعلامیه کینگسون در مورد پول‌شویی در سال ۱۹۹۲ توسط کشورهای حوزه دریای کارائیب تصویب شد که به موجب این اعلامیه تا حدی که قانون اساسی کشورها اجازه می‌دهد، به‌عنوان یک اماره غیرقابل رد، دادگاه هر دولت عضو حق دارد که فرض کند که کلیه اموال تحصیل شده توسط محکوم‌علیه از جرائم مواد مخدر و پول‌شویی ناشی گردیده است.

۴- جلوه‌های اماره مجرمیت در حقوق کیفری ایران

در حقوق موضوعه ایران تحت تأثیر احکام اسلامی یا اسناد بین‌المللی و یا گاهی برای رعایت مصالح عمومی و حفظ امنیت در مواردی اصل برائت محدود گردیده و یا از آن عدول

گردیده است به نحوی که از آن استقرار اماره یا فرض مجرمیت تعبیر می شود که به مصادیق مهم و برجسته آن در زیر پرداخته می شود.

۱-۴- اماره مجرمیت در قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲

در قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ در مواردی از اصل برائت عدول گردیده و اماره مجرمیت حاکم شده است که به موارد برجسته آنها در زیر اشاره می شود.

۱-۱-۴- لوث در جنایت^{۲۰}

یکی از موارد تقدم اماره مجرمیت بر اصل برائت در حقوق کیفری اسلام و ایران در مورد قتل مشکوک موجب لوث می باشد. لوث در مواردی مطرح می شود که به رغم عدم وجود یکی از ادله عادی اثبات قتل از قبیل اقرار و شهادت، قراین و امارات ظن آور و غیر متعارضی وجود داشته باشد که دلالت بر تحقق قتل توسط متهم کند و حاکم با توجه به این قراین و امارات به ارتکاب قتل از جانب متهم ظن پیدا کند. در چنین مواردی حاکمیت اصل برائت نسبت به متهم زایل می گردد و این متهم است که باید برای تبرئه خود اقامه دلیل کند.

در موارد لوث، متهم باید برای اثبات بی گناهی خود و رفع ظن، به اقامه دلیل و بینه بپردازد و در صورت عدم ارائه دلیل و یا عدم کفایت ادله، نوبت به اجرای قسامه می رسد و شاکی باید برای اثبات اتهام متهم پنجاه نفر از بستگان ذکور نسبی خود را حاضر نماید تا هرکدام از آنها قسم بخورند که متهم قاتل می باشد. حال اگر مدعی از اقامه قسامه امتناع ورزد، می تواند از متهم مطالبه قسامه نماید. در اینجا نیز متهم برخلاف اصل برائت باید به منظور اثبات بی گناهی خود و حصول برائت، مبادرت به اقامه قسامه نماید. یعنی پنجاه نفر از بستگان نسبی خود را حاضر کند تا هرکدام از آنها قسم بخورند که متهم مرتکب قتل نشده است و به این ترتیب متهم پس از اجرای قسامه تبرئه می شود. حتی در مواردی که چنین قراینی وجود نداشته باشد که موجب ظن انتساب اتهام به متهم شود بلکه صرفاً دلیلی بر حضور متهم هنگام قتل در محل واقعه وجود داشته باشد، متهم باید برای تبرئه خود مبادرت به ادای سوگند نماید. به عبارت دیگر با وجود فقدان هرگونه دلیل و اماره ظنی و به صرف حضور متهم در محل واقعه، صدور حکم برائت وی منوط به ادای سوگند هست؛ یعنی این که بدون اجرای قسامه یا ادای

۲۰. به مواد ۳۱۲ تا ۳۴۶ قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ رجوع کنید.

سوگند از جانب متهم، حکم برائت او صادر نمی‌شود و این خلاف اصل برائت و از مصادیق تقدم اماره مجرمیت بر اصل برائت هست.

۲-۱-۴- مسئولیت ناشی از فراخواندن شبانه و مشکوک دیگری از محل اقامتش

به موجب ماده ۵۱۳ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲: هرگاه شخصی را که شبانه و به طور مشکوکی از محل اقامتش فراخوانده و بیرون برده‌اند، مفقود شود، دعوت‌کننده، ضامن دیه اوست مگر این که ثابت کند که دعوت‌شده زنده است یا اگر فوت کرده به مرگ عادی یا علل قهری بوده که ارتباطی به او نداشته است یا اگر کشته شده دیگری او را به قتل رسانده است. این حکم در مورد کسی که با حيله یا تهدید یا هر طریق دیگری، کسی را برباید و آن شخص مفقود گردد نیز جاری است.

به موجب این ماده به صرف اثبات این امر که شخصی دیگری را هنگام شب به طور مشکوک از محل اقامتش فراخوانده و وی مفقود شود، جهت محکوم نمودن او به پرداخت دیه کفایت می‌کند و به نحوی ارتکاب قتل از ناحیه دعوت‌کننده مفروض خواهد بود، درحالی‌که مطابق اصل برائت وی باید تا زمان اثبات اتهامش توسط شاکی یا مقام تعقیب بی‌گناه فرض شود. لذا در مسئله مورد بحث متهم باید برای اثبات بی‌گناهی خود و در جهت اثبات خلاف فرض قانونی، مبادرت به اقامه دلیل نماید از جمله این که دلیل بیاورد که دعوت‌شده زنده است یا در صورت فوت، دیگری او را کشته یا به مرگ طبیعی یا علل قهری در گذشته است مشاهده می‌شود حکم این ماده، مخالف اصل برائت و از یکی دیگر از مصادیق تقدم اماره مجرمیت بر اصل برائت هست.

۳-۱-۴- عضویت دسته‌ها یا جمعیت‌های غیرقانونی

به دلیل اهمیت و خطر فراوان جرائم علیه امنیت، دولت‌ها گاهی در مورد این جرائم، اصول مسلم حقوق جزا من جمله اصل برائت را محدود می‌کنند زیرا در بسیاری از این جرائم برخلاف اصل برائت، سوءنیت متهم و یا رکن مادی جرم مفروض قلمداد شده و تکلیف اثبات آنها از عهده مقام تعقیب برداشته شده است. ماده ۴۹۹ قانون تعزیرات مصوب ۱۳۷۵ از جمله این موارد است که مقرر می‌دارد: «هر کس در یکی از دسته‌ها یا جمعیت‌ها یا شعب جمعیت‌های

مذکور در ماده ۴۹۸ عضویت یابد، به سه ماه تا پنج سال حبس محکوم می‌گردد، مگر این‌که ثابت شود از اهداف آن بی‌اطلاع بوده است.»

در این ماده از لحاظ رکن روانی، قانون‌گذار به جای اینکه کلمه «عالماً» را در ابتدای ماده ذکر کند از عبارت «مگر این‌که ثابت شود از اهداف آن بی‌اطلاع بوده است» در انتهای ماده استفاده کرده و بدین ترتیب اصل را بر عالم بودن عضو گذاشته، یعنی فرض را بر این قرار داده است که اگر کسی در دسته یا جمعیتی عضویت می‌یابد قطعاً از اهداف آن بااطلاع هست. مگر آن‌که خود بار اثبات مطلع نبودن از اهداف دسته یا جمعیت را بر عهده بگیرد. در واقع با این فرض قانونی کار محکوم کردن این‌گونه مجرمین تسهیل شده است. (میر محمدصادقی، ۱۳۹۲، ص ۷۰)

اگر اصل براءت در بعضی از جرایم علیه امنیت بر مبنای مصالح واقعی مخدوش می‌شود هرگز به این معنا نیست که در سایر جرایم سیاسی نیز عدول از اصل براءت را به طور گسترده حاکم کنیم. طبق قواعد حقوقی، تفسیر موارد عدول از اصل براءت و گستره آن با توجه به استثنایی بودن آن، باید مضیق باشد. بنابراین نمی‌توان با تفسیر موارد عدول از اصل براءت در مورد بعضی از جرایم علیه امنیت، آن را به سایر موارد بخصوص جرایم سیاسی که ماهیتاً با جرایم علیه امنیت تفاوت دارند تسری داد.

۴-۱-۴- اوراق کردن وسیله نقلیه موتوری

ماده ۷۲۱ قانون تعزیرات مصوب ۱۳۷۵ اوراق کردن وسیله نقلیه موتوری را منوط به رعایت تشریفاتی نموده است. از جمله این‌که شخصی که می‌خواهد وسیله نقلیه موتوری را اوراق نماید باید از راهنمایی و رانندگی محل با ارائه مدارک مالکیت مجوز بگیرد و عدم رعایت این تشریفات توسط اوراق کننده موجب محکومیت حبس از دو ماه تا یک سال خواهد بود. به این ترتیب صرف اوراق کردن وسیله نقلیه بدون مجوز موجب تحقق جرم مزبور خواهد بود بدون این‌که نیازی به احراز سوءنیت وی وجود داشته باشد.

۴-۱-۵- گزارش نکردن سرقت یا مفقود شدن وسیله نقلیه یا پلاک آن

به موجب ماده ۷۲۲ قانون مجازات اسلامی^{۲۱}، صرف عدم اعلام سرقت یا مفقود شدن وسیله نقلیه یا پلاک آن به نیروی انتظامی جرم محسوب می شود و مرتکب به جزای نقدی مذکور در قانون محکوم خواهد شد و رکن روانی جرم مفروض خواهد بود و نیازی به اثبات و احراز رکن روانی و سوء نیت مرتکب وجود ندارد. به نظر می رسد این جرم از جرایم مادی صرف باشد و متهم می تواند با اقامه دلیل، عدم سوء نیت خود را اثبات نماید. مثلاً ثابت نماید که به دلیل عدم اطلاع از به سرقت رفتن ماشین یا به علت بیماری و عدم دسترسی به مراجع انتظامی، نتوانسته سرقت یا مفقود شدن خودرو را به مراجع انتظامی گزارش کند.

۲-۴- اماره مجرمیت در سایر قوانین

عدول از اصل براهت یا اماره مجرمیت در قوانین متفرقه نیز به صورت پراکنده وجود دارد که برای نمونه به موارد برجسته آنها در زیر اشاره می شود.

۱-۲-۴- قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲

در مورد جرایم مشهود موضوع بندهای ب، پ، ت، ث، ج و چ ماده ۴۵ آن قانون^{۲۲}، به مواردی اشاره گردیده است که جرم در مرئی و منظر ضابطین دادگستری واقع نشده ولی به

□□ • ماده ۷۲۲ قانون مجازات اسلامی مقرر کرده است: «چنانچه وسیله موتوری یا پلاک آن سرقت یا مفقود شود، شخصی که وسیله در اختیار و تصرف او بوده است اعم از آن که مالک بوده یا نبوده پس از اطلاع مکلف است بلافاصله مراتب را به نزدیک ترین مرکز نیروی انتظامی اعلام نماید، متخلف از این ماده به جزای نقدی از پانصد هزار تا یک میلیون ریال محکوم خواهد شد.»

^{۲۱} . ماده ۴۵- جرم در موارد زیر مشهود است:

- الف- در مرئی و منظر ضابطان دادگستری واقع شود یا مأموران یادشده بلافاصله در محل وقوع جرم حضور یابند و یا آثار جرم را بلافاصله پس از وقوع مشاهده کنند.
- ب - بزه دیده یا دو نفر یا بیشتر که ناظر وقوع جرم بوده اند، حین وقوع جرم یا بلافاصله پس از آن، شخص معینی را به عنوان مرتکب معرفی کنند.
- پ - بلافاصله پس از وقوع جرم، علائم و آثار واضح یا اسباب و ادله جرم در تصرف متهم یافت شود و یا تعلق اسباب و ادله یادشده به متهم محرز گردد.
- ت - متهم بلافاصله پس از وقوع جرم، قصد فرار داشته یا در حال فرار باشد یا بلافاصله پس از وقوع جرم دستگیر شود.
- ث - جرم در منزل یا محل سکنای افراد، اتفاق افتاده یا در حال وقوع باشد و شخص ساکن، در همان حال یا بلافاصله پس از وقوع جرم، ورود مأموران را به منزل یا محل سکنای خود درخواست کند.
- ج - متهم بلافاصله پس از وقوع جرم، خود را معرفی کند و وقوع آن را خیر دهد.
- چ - متهم ولگرد باشد و در آن محل نیز سوء شهرت داشته باشد.

قراین و اماراتی اشاره شده که قانون گذار آنها را مضمول جرم مشهود قرار داده است. این موارد را می توان جرم در حکم مشهود تلقی نمود چون که فی الواقع در مرئی و منظر ضابطین به وقوع نیپوسته است ولی آثار جرم مشهود واقعی را دارد.

به نظر می رسد در جرایم مشهود برخلاف جرایم غیرمشهود، اگر نگوییم اماره مجرمیت حاکم است ولی بدون شک اصل برائت محدود و بار اثبات دلیل معکوس می گردد. بدین نحو، وقتی فردی در مظان ارتکاب جرم مشهود قرار می گیرد با توجه به اختیارات ضابطین دادگستری ناظر بر جلوگیری از فرار وی، شخص در فرایند اتهام و آثار آن قرار می گیرد و باید برای رفع اتهام و رد امارات و قراینی که موجب قرار گرفتن وی در مظان اتهام گردیده دلیل اقامه نماید. به عبارت دیگر، موارد مقرر در بندهای ماده مرقوم (به استثنای بند الف)، همگی اماره تشخیص متهم، جهت قرار دادن وی در فرآیند کیفری تلقی می شوند. چنانچه این تفسیر را نادرست بدانیم فلسفه مصادیق جرم مشهود زیر سوال می رود. بنابراین در صورت بروز امارات و قراین مقرر در ماده ۴۵ قانون فوق الاشعار، بار اثبات دلیل معکوس گردیده و فرد را در مظان اتهام قرار می دهد و این متهم است که باید جهت رفع اتهام و رد دلالت امارات مذکور علیه خود، اقامه دلیل نماید. بدیهی است که در چنین وضعیتی، اماره مجرمیت مطلق حاکم نیست و فرض بیگناهی متهم و سایر آثار اصل برائت در فرایند دادرسی کیفری به قوت خود باقی است.

۲-۲-۴- قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز (مصوب ۱۳۹۲/۱۰/۳)

ماده ۶۴ قانون مزبور مقرر می دارد: «هر شخصی که با علم و اطلاع مرتکب جرم حمل کالا یا ارز قاچاق شود و نتواند ارسال کننده و یا صاحب اصلی آن را تعیین نماید، علاوه بر ضبط کالا یا ارز، به مجازات مقرر در مورد مالک کالا و ارز نیز محکوم می شود.»

در این ماده صرف حمل مال توسط متهم کافی برای تحقق جرم خواهد بود. به عبارت دیگر مقام تعقیب کافی است که ثابت نماید مال مزبور توسط متهم حمل شده است. رکن معنوی و سوءنیت متهم مفروض است و نیازی نیست مقام تعقیب بر علم و آگاهی متهم و یا عمد وی در حمل چنین مالی دلیل بیاورد و این خود متهم است که باید برای اثبات بی گناهی

تبصره ۱- چنانچه جرایم موضوع بندهای (الف)، (ب)، (پ) و (ت) ماده (۳۰۲) این قانون به صورت مشهود واقع شود، در صورت عدم حضور ضابطان دادگستری، تمام شهروندان می توانند اقدامات لازم را برای جلوگیری از فرار مرتکب جرم و حفظ صحنه جرم به عمل آورند.

تبصره ۲- ولگرد کسی است که مسکن و مأوای مشخص و وسیله معاش معلوم و شغل یا حرفه معینی ندارد.

خود و رفع مسئولیت کیفری مبادرت به اقامه دلیل نموده و صاحب اصلی مال یا ارسال‌کننده را معرفی نماید و در صورت عجز از اقامه دلیل به مجازات مقرر محکوم خواهد شد.

۳-۲-۴- قانون اصلاح قانون مبارزه با مواد مخدر و الحاق موادی به آن (مصوب ۱۳۶۷/۸/۳)

قبل از اصلاح قانون مزبور در سال ۸۹، در مواد متعدد این قانون از جمله بند ۴ ماده ۴، بند ۴ ماده ۵، ماده ۶ و بند ۶ ماده ۸ مصادره اموال قاچاقچیان به استثناء هزینه تأمین زندگی متعارف برای خانواده محکوم پیش‌بینی شده بود. به این معنا که «در ارتباط با اموال این قبیل مجرمین با عدول از اصل براءت، اماره مجرمیت به صورت اماره قانونی و به طور مطلق و بدون هیچ‌گونه توجیه حقوقی پیش‌بینی شده بود» (گلخندان، ۱۳۸۳، ص ۲۱۷). به عبارت دیگر قانون‌گذار راهی برای اثبات مشروعیت منشاء اموال برای متهم باقی نگذاشته و همین‌که موارد خاصی از جرم قاچاق مواد مخدر اثبات می‌گردید، اموال مجرم به استثنای هزینه تأمین زندگی متعارف خانواده محکوم مصادره می‌شد.

مقررات قبلی جرائم مواد مخدر علاوه بر مغایرت با اصل براءت و برخی قواعد مسلم، با کنوانسیون وین ۱۹۸۸ نیز مغایرت دارد. زیرا بر اساس ماده ۵ این کنوانسیون فقط می‌توان عواید حاصله از قاچاق مواد مخدر را ضبط کرد و چنان‌چه عواید حاصله با اموال مکتسبه از منابع مشروع آمیخته گردیده باشد و متهم بتواند بر مشروعیت و قانونی بودن منشاء تحصیل اموال مزبور دلیل اقامه نماید، آن اموال ضبط نخواهند شد. در حالی‌که بر اساس قانون فوق، امکان ضبط کلیه اموال مرتکب جرم پیش‌بینی شده است. اعم از این‌که از راه قاچاق تحصیل شده باشد یا از طریق مشروع (شمس ناتری، ۱۳۸۰، ص ۲۵۹). تا اینکه در اصلاحیه سال ۱۳۸۹ قانون مبارزه با مواد مخدر (بند چهارم)، «مصادره اموال ناشی از جرم» جایگزین عبارت «مصادره اموال به استثنای هزینه زندگی متعارف برای خانواده محکوم» گردیده است. سیاست کیفری قانون‌گذار در این خصوص ضمن این‌که دوری جستن از توسل بی‌وجه به اماره مجرمیت قانونی بوده به عدالت و انصاف کیفری نیز نزدیک‌تر است (اکبری، ۱۳۹۳، ص ۱۱ و ۱۲). ضمن اینکه عدالت و انصاف کیفری ایجاب می‌کند در صورت ارتکاب جرم قاچاق، دادگاه باید نسبت به طریق تحصیل اموال مرتکب از متهم توضیح بخواهد و چنانچه متهم بر قانونی بودن و مشروعیت طریق تحصیل آنها دلیل بیاورد از ضبط آنها خودداری نماید در غیر این صورت حکم به ضبط کلیه اموال وی را صادر نماید.

ماده ۳۰ قانون مبارزه با مواد مخدر بیان می‌کند: «وسایط نقلیه‌ای که حامل مواد مخدر یا روان‌گردان‌های صنعتی غیر داروئی شناخته می‌شوند به نفع دولت ضبط و با تصویب ستاد مبارزه با مواد مخدر در اختیار سازمان کاشف قرار می‌گیرد. چنانچه حمل مواد مخدر بدون اذن و اطلاع مالک وسیله نقلیه صورت گرفته باشد وسیله نقلیه به مالک آن مسترد می‌شود.» در این ماده قانون گذار فرض را بر علم و اطلاع و رضایت مالک وسیله نقلیه از اوضاع و احوال قرار داده و چنین تلقی کرده است که مالک وسیله نقلیه با علم به این که متصرف وسیله نقلیه اقدام به قاچاق مواد مخدر با آن می‌کند، وسیله مزبور را در اختیار وی قرار داده است. اثبات خلاف این فرض بر عهده مالک وسیله نقلیه خواهد بود. (موحدی، ۱۳۹۳، ص ۲۳۲)

۴-۲-۴- قانون سازمان دامپزشکی (مصوب ۱۳۵۰/۳/۲۴)

ماده ۱۱ قانون فوق مقرر می‌دارد: «در صورتی که اشخاص بدون اخذ پروانه از سازمان به مایه‌کوبی و درمان دام اشتغال ورزند، به تقاضای سازمان مورد تعقیب قرار گرفته و به سه تا شش ماه حبس جنحه ای محکوم خواهند شد.» جرم مذکور بدون نیاز به احراز سوءنیت محقق می‌شود و منجر به تحمیل ضمانت اجرای کیفری حبس بر مرتکب خواهد شد. جرم مذکور بدون نیاز به احراز سوءنیت محقق می‌شود و منجر به تحمیل ضمانت اجرای کیفری حبس بر مرتکب خواهد شد.

۴-۲-۵- قانون انتخابات ریاست جمهوری اسلامی ایران (مصوب ۱۳۶۴/۴/۵)

ماده ۶۹ قانون مذکور مقرر می‌نماید: «الصاق اعلامیه، عکس، پوستر و هرگونه آگهی تبلیغاتی بر روی علائم راهنمایی و رانندگی، تابلوی بیمارستان‌ها، تابلوی مدارس و سایر مؤسسات آموزشی دولتی و وابسته به دولت ممنوع بوده و مأمورین انتظامی در صورت مشاهده چنین مواردی متخلفین را جلب و به منظور تعقیب قانونی به مقامات قضایی تحویل می‌نمایند...». هم‌چنین ماده ۷۰ قانون مزبور راجع به پاره یا محو نمودن پوسترهای تبلیغاتی الصاق شده در محل‌های مجاز در مهلت قانونی و نیز ماده ۷۳ راجع به تبلیغ له یا علیه داوطلبان انتخابی از سوی مقامات اجرایی و نظارت انتخابات، که در تمام موارد فوق رکن معنوی مفروض هست و نیازی به احراز سوءنیت مرتکب نیست.

جرایم موضوع مواد ۳۳، ۶۸ و ۶۹ قانون مزبور از جرایم عمدی می‌باشد ولی به نظر می‌رسد به صرف اثبات عنصر مادی جرم، به لحاظ مفروض قلمداد شدن عنصر معنوی، جرم منظور احراز می‌گردد. چنانچه متهم بتواند عدم سوء نیت خود در ارتکاب جرایم فوق را به اثبات برساند از اتهام انتسابی تبرئه خواهد شد. بنابراین بر فرض مثال، اگر متهم ثابت نماید که عالم به جعلی بودن شناسنامه یا تعلق شناسنامه به دیگری نبوده یا آراء و تعرفه‌ها به اشتباه و در اثر بی‌دقتی کم یا زیاد شده، عنصر معنوی مفروض منتفی خواهد شد و حکم برائت وی صادر می‌شود.

۶-۲-۴- قانون حفاظت و بهره‌برداری از جنگل‌ها و مراتع (مصوب ۱۳۶۴/۵/۲۵)

قانون مزبور نیز جرائمی را پیش‌بینی نموده که رکن معنوی جرم در آنها مفروض و به محض احراز تحقق رکن مادی، مسئولیت کیفری بر مرتکب تحمیل خواهد شد. مطابق ماده ۴۲ این قانون: «بریدن و ریشه‌کن کردن و سوزاندن نهال و درخت و تهیه چوب و هیزم و زغال از منابع ملی و توده‌های جنگلی بدون اخذ پروانه از وزارت منابع طبیعی ممنوع است. مرتکب در مورد بریدن و ریشه‌کن کردن و سوزاندن هر اصله نهال به پرداخت جریمه نقدی از ۲۰ تا ۵۰ ریال و در مورد بریدن و ریشه‌کن کردن درخت و تهیه چوب و هیزم و زغال به حبس تأدیبی از ۱۱ روز تا ۶ ماه و پرداخت جریمه نقدی از یکصد تا یک هزار ریال نسبت به هر اصله درخت یا هر مترمکعب هیزم یا زغال محکوم می‌شود.» از همین قبیل است مواد ۴۳، ۴۴، ۴۸ و ۵۰ این قانون که رکن معنوی در تحقق جرم مفروض هست.

۳۳. ماده ۳۳ این قانون مقرر می‌کند: «ارتکاب امور ذیل جرم محسوب می‌شود: ۱- خرید و فروش رأی. ۲- تقلب و تزویر در اوراق و تعرفه یا برگ رأی یا صورت جلسات. ۳- تهدید یا تطمیع در امر انتخابات. ۴- رأی دادن با شناسنامه جعلی. ۵- رأی دادن با شناسنامه دیگری. ۶- رأی دادن بیش از یک بار. ۷- اختلال در امر انتخابات. ۸- کم و زیاد کردن آرا یا تعرفه‌ها. ۹- تقلب در رأی گیری و شمارش آرا. ۱۰- رأی گرفتن با شناسنامه کسی که حضور ندارد. ۱۱- توصیه به انتخاب کاندیدای معین از طرف اعضای شعبه اخذ رأی اعم از مجریان یا ناظران یا هر فرد دیگر محل صندوق رأی، به رأی‌دهنده. ۱۲- تغییر و تبدیل یا جعل و یا ربودن و یا معدوم نمودن اوراق و اسناد انتخاباتی از قبیل تعرفه و برگ رأی و صورت جلسات و تلکس و تلفنگرام‌ها و تلگراف‌ها. ۱۳- باز کردن و یا شکستن قفل محل نگهداری و لاک و مهر صندوق‌های رأی بدون مجوز قانونی. ۱۴- جابجایی، دخل و تصرف و یا معدوم نمودن اسناد انتخاباتی بدون مجوز قانونی. ۱۵- دخالت در امر انتخابات با سند مجعول. ۱۶- ایجاد رعب و وحشت برای رأی‌دهندگان یا اعضای شعب ثبت نام و اخذ رأی با اسلحه یا بدون اسلحه در امر انتخابات. ۱۷- دخالت در امر انتخابات با سمت مجعول و یا به هر نحو غیر قانونی. تبصره ۱- چنان چه وقوع جرایم مندرج در ماده فوق موجب گردد که جریان انتخابات در یک یا چند شعبه ثبت نام و اخذ رأی از مسیر قانونی خود خارج شود و در نتیجه کلی انتخابات مؤثر باشد مراتب وسیله وزارت کشور به منظور طرح در شورای نگهبان به هیأت مرکزی نظارت اعلام می‌گردد. تبصره ۲- هیئت‌های اجرایی و نظارت موظفند در صورت اطلاع از ارتکاب هر یک از جرائم فوق، موضوع را برای رسیدگی به مرجع قضایی ذیصلاح اعلام نمایند. موضوع باید بلافاصله توسط دادستان حوزه مربوطه رسیدگی شود.»

۷-۲-۴- قانون صدور چک (مصوب ۱۳۸۲)

ماده ۳ قانون چک مقرر می‌دارد: «صادرکننده چک باید در تاریخ مندرج در آن معادل مبلغ مذکور در بانک محال‌علیه وجه نقد داشته باشد و نباید تمام یا قسمتی از وجهی را که به اعتبار آن چک صادر کرده به صورتی از بانک خارج نماید یا دستور عدم پرداخت وجه چک را بدهد و نیز نباید چک را به صورتی تنظیم نماید که بانک به عللی از قبیل عدم مطابقت امضاء یا قلم‌خوردگی در متن چک یا اختلاف در مندرجات چک و امثال آن از پرداخت وجه چک خودداری نماید. هرگاه در متن چک شرطی برای پرداخت ذکر شده باشد بانک به آن شرط ترتیب اثر نخواهد داد.»

در مورد چک پرداخت نشدنی در صورتی که شخصی چکی را صادر نماید که وجوه آن پرداخت نگردد اعم از این که معادل مبلغ مذکور در بانک محال‌علیه وجه نقد نداشته باشد یا امضای روی چک با امضای صاحب حساب در بانک مطابقت نداشته باشد یا دارای قلم‌خوردگی در متن چک باشد یا اختلاف در مندرجات چک نجو داشته باشد، فرض بر آن است که صادرکننده با علم به این موارد اقدام به صدور چنین چکی کرده است و نیازی نیست که مقام تعقیب اثبات نماید که متهم با علم به این موارد اقدام به صدور چک نموده است و این علم مفروض هست و در واقع متهم باید خلاف آن را به اثبات برساند.

۸-۲-۴- قانون مبارزه با پول‌شویی^{۲۴} (مصوب ۱۳۸۶/۱۱/۲)

در سیستم حقوقی ایران با توجه به قانون مبارزه با پول‌شویی مصوب ۱۳۸۶ برخلاف روند اسناد و کنوانسیون‌های بین‌المللی و قوانین داخلی اکثر کشورها اماره مجرمیت موردپذیرش قرار نگرفته است و اصل بر صحت و اصالت معاملات تجاری اشخاص است مگر خلاف آن به اثبات برسد (ماده یک)؛ بنابراین در قانون مزبور در مورد جرم پول‌شویی، عدول از اصل برائت مشاهده نمی‌گردد. ولی در آیین‌نامه قانون مزبور در مورد معاملات و عملیات مشکوک با توجه به الزام افراد به ارائه توضیحات در مورد منشا معاملات بالای سقف (۱۵۰۰۰۰۰۰۰ ریال) به نظر

۲۴. ماده ۲ قانون مبارزه با پولشویی مصوب ۱۳۸۶ در تعریف این جرم بیان می‌کند: «جرم پولشویی عبارت است از: الف - تحصیل، تملک، نگهداری یا استفاده از عواید حاصل از فعالیت‌های غیرقانونی با علم به این که به طور مستقیم یا غیرمستقیم در نتیجه ارتکاب جرم به دست آمده باشد. ب - تبدیل، مبادله یا انتقال عوایدی به منظور پنهان کردن منشا غیرقانونی آن با علم به این که به طور مستقیم یا غیرمستقیم ناشی از ارتکاب جرم بوده یا کمک به مرتکب به نحوی که وی مشمول آثار و تبعات قانونی ارتکاب آن جرم نگردد. ج - اخفاء یا پنهان یا کتمان کردن ماهیت واقعی، منشا، منبع، محل، نقل و انتقال، جابه‌جایی یا مالکیت عوایدی که به طور مستقیم یا غیرمستقیم در نتیجه جرم تحصیل شده باشد.»

می‌رسد اصل براءت تا حدودی تعدیل گردیده و امتناع ارباب رجوع از دادن اطلاعات لازم، قرینه‌ای بر نامشروع بودن معامله یا عمل و در نتیجه احتمال وجود پول‌شویی تلقی گردیده است (بند «و» و تبصره ماده ۱، مواد ۲۵ و ۲۶ آیین‌نامه مبارزه با پول‌شویی مصوب ۸۸). ماده ۹ قانون مبارزه با پول‌شویی مقرر می‌دارد: «مرتکبین جرم پول‌شویی علاوه بر استرداد درآمد و عواید حاصل از ارتکاب جرم مشتمل بر اصل و منافع حاصل (و اگر موجود نباشد، مثل یا قیمت آن) به جزای نقدی به میزان یک‌چهارم عواید حاصل از جرم محکوم می‌شوند که باید به حساب درآمد عمومی نزد بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران واریز گردد.»

نتیجه‌گیری

در حقوق داخلی بسیاری از کشورها بنا بر مصالحی در خصوص برخی جرائم، عدول از اصل براءت یا پذیرش اماره مجرمیت وجود دارد که در آنها برخلاف اصل براءت، متهم باید جهت اثبات بی‌گناهی خود اقامه دلیل نماید. لکن باید توجه داشت که جهت رعایت عدالت و انصاف، معکوس نمودن بار اثبات دلیل باید به‌عنوان قاعده ای استثنایی محسوب شود و به موارد مصرح در قانون اکتفا گردد و امکان اثبات خلاف آن وجود داشته باشد. یکی از آثار اماره مجرمیت این است که بر خلاف اصل براءت، با معکوس شدن بار اثبات حق سکوت متهم از بین می‌رود و شخص برای دفع اتهام ناگزیر به عدول از حق سکوت خود می‌شود. چرا که سکوت و عدم پاسخگویی وی منجر به استقرار فرض قانونی (اماره مجرمیت) و در نتیجه محکومیت احتمالی متهم به کیفر قانونی خواهد بود.

به‌عبارت‌دیگر حفظ حقوق شهروندان و حاکمیت عدالت و انصاف در مراحل مختلف دادرسی ایجاب می‌کند که اصل براءت به‌عنوان اصلی فراگیر و عام در تمام مراحل دادرسی کیفری حاکم باشد و جز در موارد خاص در جهت تأمین مصالح واقعی جامعه و تحقق عدالت حقوقی از اعمال اصل براءت عدول نگردد حتی در موارد عدول از اعمال اصل براءت و تقدیم اماره مجرمیت نیز لازم است که امکانات مناسب برای متهم جهت دفاع از خود فراهم گردد و شایسته است که برای متهم این امکان وجود داشته باشد تا بتواند خلاف اماره مجرمیت را ثابت نماید و تنها در صورت عجز متهم از اثبات بی‌گناهی خود، امکان محکوم نمودن وی وجود داشته باشد.

همچنین لازم است که جهت اعمال اماره مجرمیت در موارد معدود و استثنایی، قواعد و ضوابطی رعایت گردد تا بیم خروج از عدالت و انصاف و عدم رعایت حقوق متهمین به حداقل برسد. در حقوق اروپایی هر گونه تحدید اصول و موازین عمومی حقوق، مشروط به رعایت اصل قانونی بودن و اصل ضرورت ها و الزامات یک جامعه دموکرات است. این دو اصل پایه و مبنای راهبردی هر گونه قاعده گذاری و عملکرد موازین عمومی نیز تلقی می گردد. بر این اساس مساله معکوس کردن بار اثبات دلیل نیز به دلیل استثنایی بودن از شمول این دو اصل خارج نیست و به طور خاص از این رویکرد قابل تجزیه و تحلیل است. دیوان اروپائی حقوق بشر نیز در پرونده‌های گوناگون، برای پذیرش وارونگی بار اثبات چهار شرط پیش‌بینی کرده است: اصل قانونب بودن، استثنایی بودن، نسبی بودن (امکان اثبات خلاف آن) و عادلانه و منصفانه بودن. دقت در مفاد کنوانسیون اروپائی حقوق بشر، ما را به این مهم سوق می‌دهد که به‌رغم استفاده کنوانسیون از مفاهیم کلی و قابل تفسیر گسترده در تحدید و مداخله در حقوق و آزادیهای افراد، دادگاه اروپائی حقوق بشر به‌حق در آرای خود در تجویز و تحدید حقوق مسلم افراد از جمله فرض بی‌گناهی، سخت‌گیری و حساسیت بالایی را نشان داده و به راحتی از این اصول تجاوز و عدول نمی‌نماید.

فهرست منابع

قرآن کریم.

- ۱- آشوری، محمد (۱۳۷۶)، آیین دادرسی کیفری، جلد اول، چاپ سوم، تهران، انتشارات سمت.
- ۲- آدام، بولوکوس و گراهام فارل (۱۳۷۹)، جرم سازمان یافته و قاچاق مواد مخدر: تلاش‌های سازمان ملل، ترجمه مهرداد رایجیان اصلی، مجموعه مقالات برگزیده همایش بین‌المللی علمی کاربردی جنبه‌های مختلف سیاست جنایی در قبال مواد مخدر، جلد سوم، چاپ اول، تهران، روزنامه رسمی کشور.
- ۳- اکبری، عباسعلی (۱۳۹۳)، نقد و بررسی قانون مبارزه با مواد مخدر با تکیه بر اصلاحیه سال ۸۹، فصلنامه پژوهشنامه حقوق کیفری، شماره ۲، دانشگاه گیلان، صفحات ۷-۳۴.
- ۴- بیسونی، محمد شریف و ادوارد وتر (۱۳۸۰)، درآمدی بر درک جرم سازمان یافته و مظاهر فراملی آن، ترجمه محمدابراهیم شمس ناتری، مجله حقوقی دادگستری، شماره ۳۴، صفحات ۹۳-۱۴۰.
- ۵- تدین، عباس (۱۳۸۸)، گستره دلیل در دادرسی کیفری ایران و فرانسه، مجله حقوقی دادگستری، سال ۷۳، شماره ۶۷، صفحات ۵۵-۸۸.
- ۶- جوانمرد، بهروز (۱۲ تیر ۱۳۹۳)، روزنامه شرق، امنیت گرایی در سیاست کیفری ایران و آمریکا.
- ۷- خاکزاد، محسن (۱۳۸۹)، موازین حقوق بشری و تقابل منافع فرد و جامعه در فرایند کیفری، پژوهشنامه حقوقی، سال اول، شماره اول، صفحات ۱۹-۴۰.
- ۸- دهخدا، علی اکبر (۱۳۷۲)، فرهنگ دهخدا، جلد دوم، چاپ اول، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- ۹- سرمست بناب، باقر (۱۳۸۷)، اصل براءت در حقوق کیفری، چاپ اول، تهران: نشر دادگستر.
- ۱۰- شمس، محمدابراهیم (۱۳۸۳)، جرائم سازمان یافته، مجله فقه و حقوق، سال اول، شماره ۱، صفحات ۱۰۹-۱۰۳.
- ۱۱- شمس ناتری، محمدابراهیم (۱۳۸۰)، سیاست کیفری ایران در قبال جرائم سازمان یافته با رویکرد به حقوق جزای بین‌الملل، رساله دکتری، دانشگاه تربیت مدرس.

- ۱۲- شمس ناتری، محمدابراهیم (۱۳۸۱)، اصل برائت و موارد عدول از آن در حقوق کیفری، مجله مجتمع آموزش عالی قم، شماره ۱۴، صفحات ۶۵-۸۶.
- ۱۳- شمس ناتری، محمدابراهیم (۱۳۸۲)، سیاست کیفری ایران در قبال تطهیر پول با رویکرد به اسناد بین المللی، مجموعه مقالات و سخنرانی‌های همایش مبارزه با پول‌شویی، چاپ اول، تهران، نشر وفاق.
- ۱۴- عالی پور، حسن (۱۳۸۸)، امنیت ملی و حقوق متهم؛ مطالعه تطبیقی آئین دادرسی در قبال اقدامات تروریستی، فصلنامه مطالعات راهبردی، سال دوازدهم، شماره ۴۳، صفحه ۵-۴۵.
- ۱۵- فیوضی، رضا (۱۳۶۷)، دادگاه نورنبرگ پس از چهل سال، مجله حقوقی دفتر خدمات حقوقی بین الملل، شماره ۹، صفحات ۱۳۰-۱۳۶.
- ۱۶- قربانی، علی (۱۳۸۴)، بررسی رویه قضایی دادگاه اروپایی حقوق بشر در زمینهٔ حق آزادی و امنیت و حق بر دادرسی منصفانه، رساله دکتری حقوق جزایی و جرم‌شناسی، دانشگاه تهران.
- ۱۷- گل خندان، سمیرا (۱۳۸۳)، بررسی تطبیقی اصل برائت و آثار آن در حقوق کیفری ایران و اسناد بین الملل، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، مجتمع آموزش عالی قم.
- ۱۸- محقق داماد، سید مصطفی (۱۳۷۸)، شرح اصول فقه، دفتر سوم، چاپ اول، قم، مرکز نشر علوم اسلامی.
- ۱۹- محقق داماد، سید مصطفی (۱۳۸۰)، قواعد فقه (بخش جزایی)، چاپ دوم، تهران، مرکز نشر علوم انسانی.
- ۲۰- محقق داماد، مصطفی (۱۳۸۷)، قواعد فقه بخش قضایی، چاپ چهارم، تهران، نشر علوم اسلامی.
- ۲۱- محمدی، علی (۱۳۷۹)، شرح کفایه، جلد چهارم، چاپ اول، قم، انتشارات امام حسین بن علی.
- ۲۲- معین، محمد (۱۳۸۰)، فرهنگ معین، جلد دهم، چاپ دوم، تهران، انتشارات امیر کبیر.
- ۲۳- موحدی، جعفر (۱۳۹۳)، معکوس کردن بار اثبات دلیل در آیین دادرسی کیفری، چاپ اول، تهران، انتشارات مجد.

۲۴- مهدوی ثابت، مهدی(۱۳۸۱)، حقوق جزای بین‌الملل، جزوه درسی کارشناسی ارشد، دانشگاه تهران (مجتمع آموزشی عالی قم).

۲۵- میر محمدصادقی، حسین(۱۳۹۲)، حقوق کیفری اختصاصی (جرائم علیه امنیت و آسایش عمومی)، چاپ ۲۱، تهران، نشر میزان.

۲۶- نجفی ابرندآبادی، علی حسین و حبیب زاده، محمدجعفر و شمس ناتری، محمد(۱۳۷۹)، جرم سازمان‌یافته در جرم‌شناسی و حقوق جزا، فصلنامه علمی و پژوهشی دانشگاه تربیت مدرس، دوره ۴، شماره ۴، صفحات ۵۳-۷۳.

27- Black, Henry(1990), **Campell, Blacks Law Dictionary**, 6th ed, United State, West.

28-Gondles. Jr, James. A(1998), **Dictionary of Criminal Law Justic Terms**, U.S.A, Graphic Comunication.

29- **How A Defendant Mental State Affects His or Her Responsibility For A Crime**, [http://www. Nolo. Com](http://www.Nolo.Com), 2004.

31- **Polluting Our Principles: Prosecutions and The Bill of Rights**, [http://www. Cato.Org/pa- 223. Html](http://www.Cato.Org/pa-223.Html), 2004.